

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 4	Стр. 1913-1929	Ниш	октобар - децембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 94:327(497.11:420)''1837/1914''

Оригиналан научни рад
Примљено: 31.07.2012.
Ревидирана верзија: 08.08.2012.

Александар Раствоић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју

БРИТАНСКО–СРПСКИ ОДНОСИ 1837–1914. ГОДИНЕ*

Апстракт

У овом раду се анализирају британско–српски односи од успостављања 1837. године до прекида 1903, до кога је дошло због убиства брачног пара Обреновић. Британска политика према Србији у овом раздобљу темељила се на основним постулатима њене балканске политике. Први принцип је подразумевао стриктно поштовање одредаба Берлинског уговора, други је означавао непрестано праћење да ли утицај Русије и панславистичких кругова расте или се смањује, док је суштина трећег постулата била да се онемогући чвршће повезивање балканских држава у савез, федерацију или конфедерацију. Настанак такве заједнице би представљало и директну опасност по енглеске интересе на Блиском и Средњем истоку, јер се веровало да би она била моћно оружје у рукама Русије, којим би повратила свој изгубљени утицај на том простору. Поред политичких, односи две државе развијали су се и у сфери економије и културе. Бројни су енглески путописци који су посећивали Србију у овом периоду.

Кључне речи: Велика Британија, Србија, дипломатски односи, конзули, културне везе

THE BRITISH SERBIAN RELATIONS 1837-1903

Abstract

In this work is analyzing relations between Great Britain and Serbia from 1837, to 1903, when British government decided to break relations because of horri-

sa2069@eunet.rs

* Овај чланак је настао као резултат рада на пројекту: Европа и Србија (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне (Ев. Бр. 177031) који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој владе Републике Србије.

1914

ble murder of the last Obrenovich and his wife. The British policy towards Serbia throughout the 19th and the beginning of the 20th century was based on the fundamental principles of its Balkan policy. This policy is a qualified commitment for respect decisions of the Congress of Berlin in terms of maintaining the status quo on the Balkans. Great Britain also fears of the increased Russian influence and expansion of Russophile feelings in the Balkans. The British policy also looked with disapproval upon all other efforts of the Balkan nations to form union, federation or confederation of Balkan states, because such form of state could be direct danger against British political and economic interests in Near and Middle East. Besides political, relations between two states were developed as well as in sphere of economy and culture. There were many British travelers who visited Serbia in 19th and 20th century.

Key words: Great Britain, Serbia, Diplomatic Relations, Consuls, Cultural Links

Трећег јуна ове године навршило се сто седамдесет пет година од успостављања дипломатских односа Велике Британије и Србије. Тога дана британски пуковник, Џорџ Лојд Хоџес предао је кнезу Милошу Обреновићу у Крагујевцу акредитиве своје владе, на основу којих је постао први енглески конзул у Кнежевини Србији. Овај велики јубилеј представља пригодну прилику да се осврнемо на развој, али и својеврсне успоне и падове у односима две државе до 1903. Године, када су одлуком енглеске владе односи две земље прекинути због скандалозног убиства последњег краља из династије Обреновић и његове супруге.

Одлука енглеске владе да отвори конзуларно представништво у Србији и да пуковника Хоџеса постави као првог конзула код српског кнеза имала је посебну важност. (Раствовић, 2000, стр. 15) Овим чином износио се јасан политички циљ Велике Британије да из срца Балкана осматра да ли се руски утицај у Србији и осталим балканских државама шири или стагнира. (Љушић, 1983, стр. 358) Основни циљ британске политике у Источном питању током читавог деветнаестог века је увек био исти, и подразумевао је спречавање руске експанзије и утицаја на Балканском полуострву и Блиском истоку, при чему је, с једне стране, одржавање Отоманске царевине био један начин за онемогућавање тог утицаја, а с друге стране, експанзија се могла предупредити стварањем низа аутономних и слободних балканских држава. Зато су британска влада и њен министар иностраних послова лорд Палмерстон увидели значај Србије у том процесу и сматрали да преко свог конзула треба да подупру намеру кнеза Милоша да се ослободи руског утицаја и убудуће води самосталну спољну политику.

У Источној политици Велике Британије, задатак Србије, према речима лорда Палмерстона, требало је да буде следећи: „Прво, Срби-

ја треба да постане препрека против будућих насртаја Русије: друго, Србија треба да започне распрострањавање трговине Велике Британије“ (Љушић, 1983, стр. 370). Према томе, економски и политички интереси су нагнали британску владу да успостави дипломатске односе са Србијом (Љушић, 1983, стр. 357). Иначе, своју балканску, а самим тим и српску политику у деветнаестом веку, али и касније британска влада је темељила на својеврсној русофобији (Rastović, 2011, стр. 163). Њена опседнутост Русијом и страх од руског присуства на Балкану почели су да захватају британско друштво тридесетих година деветнаестог века, преламајући се кроз политику лорда Палмерстона, а нарочито ће доћи до изражаја током и после завршетка Кримског рата, да у суштини никада не би престала сем што је привремено остављена у периоду 1941–45. године (Екмечић, 2010, стр. 44).

Веома брзо по доласку у Србију, конзул Хоџес је успоставио врло блиске, чак неуобичајно пријатељске односе са кнезом Милошем, и они су такви остали све до његовог повлачења са престола. Кнез Милош је био очаран пуковником Хоџесом. Делили су скоро потпуно исте погледе на међународни положај и спољну политику Србије, али и на унутрашње политичке прилике и кораке које је требало предузети да би се сломила опозиција српском кнезу. Управо је у конзулу Хоџесу и политици Велике Британије српски кнез тражио сламку спаса у борби против домаћих противника и њихових страних покровитеља, оличених у Русији. Британска влада је са своје стране у Милошу Обреновићу видела сигурног извршитеља својих политичких циљева. Незабележено је да је и један страни дипломата који је службовао у Србији у деветнаестом веку успео да оствари тако блиске односе с неким од српских владара, као што је то било у случају пуковника Хоџеса и Милоша Обреновића. (Љушић, 1983, стр. 371). Њихови присни односи прекинути су услед притисака који су уследили после доношења тзв. Турског устава, 1838. године, иако је кнез Милош и касније у деликатним ситуацијама тражио мишљење свог пријатеља и својеврсног ментора.

Конзул Хоџес је напустио Србију маја 1839. године због страха од евентуалних проблема које би могао да доживи услед тешког стања у земљи чему је и сам допринео. Његова дипломатска мисија је трајала релативно кратко, од маја 1837. до маја 1839. године и велики број савременика и историчара је његове конзулске дане проведене у Србији оценио негативно. (Гавриловић, 1926, стр. 186; Љушић, 1983, стр. 373). Највећом Хоџесовом грешком се сматрала претерана блискост са кнезом Милошем. Ипак, може се рећи да је мисија конзула Хоџеса имала огроман значај за две земље и два народа, јер је означила успостављање дипломатских односа и почетак сарадње у политичким, привредним, културним областима. Доласком Хоџеса Србија је увучена у „вртлог политике великих сила на Истоку“,

а у исто време дошла је у додир и са идејама Запада и западне оријентације. (Поповић, б. г., стр. 79). Али та мисија је значила и неуспех британских циљева у Србији, јер руски утицај није спречен, а панславистичка активност Русије смањена. Политика Велике Британије је била један од основних узрочника пада са власти кнеза Милоша. (Гавриловић, 1926, стр. 186).

После Хоџесовог одласка британска влада је 21. августа 1841. одредила Томаса Греније де Фонбланка за новог конзула у Србији. Фонбланк је у Србију стигао тек 28. априла 1842, што се може објаснити намером да сачека смиривање ситуације у Кнежевини. Нови британски конзул је био велики туркофил и веома резервисан према Србима. Често је уверавао Форин офис да су Турци у Србији мирни, и да сви проблеми долазе од Срба. (Auty, 1963, стр. 418–419). Томас Греније де Фонбланк је био сујетан, каприциозан, човек тешке нарави. Живео је у Земуну, а у Србију је прелазио ретко, тако да је информације о тамошњим дешавањима углавном добијао из аустријских и немачких извора. Српски језик није знао. Његови извештаји су често били непоуздани и тенденциозни. Све је то стварало велике тешкоће у комуникацији и са српском владом, али и Форин офисом и зато је у једном тренутку постојала чак идеја да буде повучен из Београда. У британском министарству спољних послова је сматран једним од најгорих представника у страним земљама. (Исто) Фонбланк није много веровао кнезу Александру Карађорђевићу, али се дивио личностима попут Вучића и Гарашанина, који је био један од ретких српских државника који је успео да му се до извесне мере приближи. Веровао је да би Гарашанин као српски кнез био најбољи човек за одржавање равнотеже у Србији између две крајности.¹ Тврдоглавост и пргавост Фонбланковог карактера осветиле су му се 26. маја 1858. године. (Ђорђевић, 1978, стр. 113–121). Тог дана шетајући Калемегданским пољем, игноришући упозорења турских стражара да напусти простор који је био забрањен за приступ, нападнут је и тешко рањен. Умро је 1860. и сахрањен је у Београду. Односи Србије и Велике Британије били су за време Фонбланковог боравка у Београду захваљујући његовом понашању у великој мери заоштрени и хладни.

После Фонбланка нови конзул Велике Британије у Србији је постао Џон Аугустус Лонгворт, који је у Београду боравио од 1860. до 1875. године. У том периоду британска влада се као никада до тада плашила руског утицаја у Србији и скоро сваки његов извештај директно или индиректно говори о овом питању. У вези с тим посебном су праћени државнички потези кнеза Михаила. Лонгворт је српског кнеза представљао као човека који се уљуљукује сновима о пан-

¹ Foreign Office, 78/1095/26; у даљем тексту F. O.

славистичком царству, чије су амбиције више нестварне и мање одређене, а да амбиције које има се не задржавају на границама суседне Турске царевине.² О намери кнеза Михаила да ради на стварању шире заједнице балканских народа, британски конзул је често обавештавао своју владу, и то је у Лондону примано са великим узнемирењем. Као и његов претходник и Џон Лонгворт је успоставио тесне везе са Гарашанином, кога је сматрао једином особом у српској влади која се противила претераном мешању Русије у унутрашње ствари Србије, за разлику од кнеза Михаила, који је био исувише близак Русима.

Генерални конзул Велике Британије у Србији од 1875. до 1879. године је био Сер Виљем Артур Вајт. Његов долазак у Србију се поклапао са поновним отварањем Источног питања. Британска влада, њена дипломатија и јавно мњење су се све време Источне кризе непријатељски, и с неповерењем односили према Србији и њеној политици, и он се својом дипломатском активношћу уклапао у ту матрицу. Виљема Вајта је 25. јануара 1879. заменио Џералд Френсис Гулд, прво као привремени отправник послова, а затим и као министар резидент. Након њега министар резидент у Београду постао је 18. априла 1881, Сидни Локок, који ће на том месту остати до 9. маја 1885. Локок се током своје службе у Београду често сретао са српским владарем. Детаљно је писао о Тимочкој буни 1883. и био је веома заинтересован за судбину учесника буне и њених организатора.

Својом дипломатском активношћу у Србији се посебно истакао Џорџ Хјуџ Виндхем. За министра резидента је постављен 23. фебруара 1885. и на тој дужности је остао до 1888. Један од најзначајнијих догађаја за време његовог службовања који је много допринео унапређењу међусобних односа десио се 27. септембра 1886, када је британска краљица донела одлуку о подизању ранга представништва на виши ниво и именовању Џорџа Виндхема за првог изванредног и опуномоћеног посланика у Београду. Одлука британске владе да подигне ниво свог представништва у Србији била је од далекосежног значаја. Показало се да Србија све више добија на значају у британској балканској политици како на политичком, али можда још више на привредном плану, јер су њени производи још били недовољно присутни у Србији, где су услови за ширење економских односа били веома повољни. И на овај начин Велика Британија је желела да предупреди поновни руски повратак и утицај на политичке прилике у Србији и на Балкану у целини. (Раствовић, 2000, стр. 66). Џорџ Виндхем се веома ангажовао током српско–бугарског рата, предузимајући велике дипломатске иницијативе да се рат што пре оконча. Када су 1887. године гласине о абдикацији српског краља почеле да узи-

² F. O. 78/1515/35.

мају све више маха, чинио је све што је било у његовој моћи да суверена Србије одврати од тог чина иако је раније био веома критичан према његовој личности и владавини.

Последњи британски посланик у Србији пре абдикације краља Милана је био Фредерик Роберт Сент Џон, који је на ту дужност именован 2. фебруара 1888. године. Током боравка у Србији имао је бројне контакте са Јованом Ристићем и члановима намесништва, као и председницима српске владе. Посебну пажњу је придавао непопуларности савеза Србије и Аустрије. (Растовић, 2000, стр. 67). Фредерик Сен Џон је до 1890. обављао дужност посланика, а затим до 1892. године и функцију генералног конзула. Од 1893. до 1898. године британски посланик у Београду је био Едмунд Даглас Фејн, који је имао прилику да прати веома нестабилну владавину краља Александра Обреновића, који је поред честих промена влада у својој спољнополитичкој оријентацији непрестано лавирао између Беча и Петрограда. У Србији је од 1892. до 1894. године дужност вицеконзула, а од 1898. до 1901. и функцију конзула обављао Роберт Даглас Грант Мекдоналд. У Београду је службовао и Френсис Барт Џорџ Бонхам од 1900. до 1903. и то као последњи посланик пре прекида дипломатских односа двеју земаља.

Поред посланика, Велика Британија је у Србији имала и неколико вицеконзула, и то у Београду и Нишу. За вицеконзула у Београду, 26. новембра 1879. именован је Луј Еуген Гулд, брат министра резидента Цералда Гулда, али је већ наредне године напустио Србију. Британски вицеконзул у Нишу је од 1879. До 1883. године био Аугустус Бекер. Од 1888. до 1891. британски вицеконзул у Нишу је био Роналд Макдоналд. Као војни аташе у Србији је 1887. и 1888. боравио Кејт Фрејзер. У Србији је као британски вицеконзул од 28. фебруара 1886. службовао и Алфред Мекклур, ранији службеник посланства у Београду. Одлично је знао српски језик и имао добре везе с најугледнијим трговцима у Београду и Србији.

До 1882. Србија није имала сталног посланика у Лондону, већ је Јован Мариновић, изванредни посланик и опуномоћени министар у Паризу, обављао и дужност посланика у Лондону. На ту дужност је именован 7. јуна 1880. За првог изванредног и опуномоћеног министра Србије у Великој Британији, 5. децембра 1882. именован је Филип Христић. Међутим, он није дуго остао у Лондону. Њега је новембра 1884. године наследио Чедомиљ Мијатовић, који је био познат по склапању нових познанстава и пријатељстава који су му ишли од руке због његовог веома доброг познавања британског друштва, изврсног знања енглеског језика, поседовања манира и понашања који су импоновали представницима тамошње елите. (Растовић, 2005, стр. 36). Енглези су веома волели и ценили Мијатовића, који је дужност српског посланика у Лондону обављао и у периоду од 1895. до 1900. и од 1902. до 1903. године.

Нови изванредни и опуномоћени посланик Србије у Великој Британији после Чедомиља Мијатовића постао је почетком септембра 1886. Јеврем Грујић, који се на тој дужности задржао све до 1891. У Лондону је од 1900. до 1902. српски посланик био и чувени српски хемичар и професор Велике школе Сима Лозанић. Србија је од 1889. у Лондону имала и отправника послова Александра Јовичића.

Краљевину Србију су у Великој Британији након Берлинског конгреса представљали и конзули који су били угледни Енглези, трговци, интелектуалци, професори. Први конзулати Србије у Великој Британији су отворени 1883. године, и то генерални конзулат у Лондону и конзулат у Манчестеру. Следеће, 1884, Србија је отворила своје конзулате и у Бредфорду, Ливерпулу и Сасексу. За првог генералног конзула у Лондону и почасног конзула у Манчестеру српска влада је 31. октобра 1883. именовала Џемса Џорџа Котона Минчина и Џемса Либена, а 1884. за почасног конзула су именовани у Бредфорду Хон Дарлингтон, у Ливерпулу Кавалер Штес и у Сасексу Крисмас, који је од 1885. до 1890. обављао и дужност генералног конзула у Лондону.

Напоменили смо да је током девентаестог века британска политика била веоm заинтересована за решавање Источног питања у смислу очувања територијалног интегритета и суверенитета Турске, и њеног даљег присуства на Балканском полуострву. Зато је она са великом резервом примила поновно отварање овог питања средином седамдесетих година деветнаестог века. У том смислу улазак Србије у рат са Турском 1876. дочекан је на нож у Лондону. Посебно је оштар био Бенјамин Дизраели, председник владе који је снажно осудио Србију због уласка у тај сукоб, прогласивши је кривом за „окрутан и ужасан рат“ који је повредио „сваки принцип јавног морала и достојанства“. Дизраели се надао да ће политика српског кнеза Милана доживети пораз (Buckle, George & Monypenny, 1913–1920, стр. 66).

Могућност уласка Србије у руско–турски рат, у јесен 1877. године још више је разбеснела представнике британске владе, и јавно мњење земље. Вршен је отворени притисак на Србију да се не уплиће у руско–турски рат, јер у противном, упозоравао је британски државни секретар за спољне послове ерл Дерби више не би могла да рачуна на подршку његове земље. Када је средином децембра 1877. ипак ушла у рат против Турске као савезница Русије, жестоко је реаговао Хенри Лајард, британски амбасадор у Цариграду који је ту одлуку оценио као

„најкукавичкији и нитковски чин који је почињен од народа који је био третиран са нечувеном добротом и дарежљивошћу од стране Турака“ (Buckle, George & Monypenny, 1913–1920, стр. 247).

После закључења Сан-Стефанског мира до завршетка Берлинског конгреса, централно место у Дизраелијевој спољној политици

заузимало је питање „Велике Бугарске“, то јест њено уклањање са политичке мапе Европе. Остале балканске земље, а међу њима и Србија су биле у другом плану, односно за британску политику су биле значајне једино уколико су се уклапале у концепт рушења „Велике Бугарске“. Политика британске владе према Србији на Берлинском конгресу може се у целини оценити као неповољна. Основни циљ британске политике према Србији је био да се онемогући њено територијално проширење (у правцу Босне и Херцеговине) и осујети уједињење са Црном Гором (стварањем кордона у Новопазарском Санџаку), чиме би се спречило стварање једне нове велике словенске државе на Балкану, која би била привлачна за националноослободилачке покрете јужнословенских народа и представљала опасност за интересе Велике Британије и Аустроугарске на том простору.

Британска влада је питање Србије и других земаља на северозападном делу Балкана сматрала мање битним од за њу централног питања Бугарске. Свој став према Србији Велика Британија је градила на основу политике Аустроугарске према Србији и због тога је њој препустила главну улогу у дискусијама и одлучивању о њеном положају, независности и границама. Британска делегација је условљавала признање Србије њеном обавезом да обезбеди пуну верску, политичку и правну једнакост припадницима свих вера. Солзбери је покушао да умањи суверенитет и независност Србије на тај начин што је инсистирао да она настави да плаћа Турској годишњи данак, пропорционално приходима новоприпојених округа. Британски представници су се такође негативно односили и приликом утврђивања будућих граница Србије, а посебно оне с Турском. Лорд Солзбери се залагао да Турској остану све најважније стратешке тачке, битне за одбрану. По том начелу Турска је требало да задржи цео врањски и део лесковачког округа, то јест град Врање, Преполоц и целу Грделичку клисуру. Солзбери се снажно заложиио и за аустријску окупацију Босне и Херцеговине која би била у интересу Турске и војно и финансијски. „Тиме ће се такође спречити уједињење две словенске државе Србије и Црне Горе, које Порта неће бити довољно снажна да држи раздвојене“ (Живојиновић, 1980, стр. 80).

Међутим, за разлику од супротних мишљења британских и аустријских делегата по питању јужне границе, постојала је узајамна сагласност приликом повлачења источне српске границе. Лорд Џон Расел је прихватио аустријски предлог по коме је Србија требало да врати Турској област југозападно од Новог Пазара да би за узврат добила веће територије на југоистоку с градовима Пиротом и Трном. Претходно је одбацио да се међу предложеним градовима нађе и Врање. Поддршка делегације Велике Британије аустријским предлозима у вези са етничким границама Србије на истоку ишла је у прилог њеним тежњама да се на тај начин избрише тзв. Велика Бугарска с политичке карте Европе. Дизраели је 1. јула обавестио краљицу

Викторију да су границе Србије и Црне Горе решене углавном у складу са жељама Аустрије. Србија је добила Мали Зворник на западу и округе Ниш, Пирот и Лесковац на југоистоку. Намерно је подржавао територијално ширење Србије на рачун „велике Бугарске“ као руске творевине. (Живојиновић, 1976, стр. 93-94.)

Своју политику према Србији после Берлинског конгреса до абдикације краља Милана Обреновића, Велика Британија је градила у складу са основним принципима спољне политике које је у том периоду спроводила на Балкану. Она се на првом месту залагала за одржавање статуса кво. Зато је она приликом сваког наговештаја измена вршила притисак на српску владу преко својих дипломатских представника да се оне избегну, одложе или ако нису могле да се зауставе, оно бар да се ограничи на меру како би изазвале што мање неприлика и потешкоћа за спровођење Берлинског уговора. То је био случај са британским оклевањем да призна Србију за краљевину 1882. приликом избијања Тимочке буне 1883. саветом Србији да не улази у рат са Бугарском, а затим и приликом закључивања мировног споразума, током афере са разводом брака између краља Милана и краљице Наталије, и противљењем да Милан Обреновић абдицира и напусти српски престо. Међутим, потпуна недоследност британске спољне политике у погледу одржавања статуса кво на Балкану се показала на питању тзв. Пловдивског преврата и каснијег српско-бугарског рата. Од великог непријатеља бугарског уједињавања и стварања тзв. Сан-Стефанске Бугарске 1878. британска политика 1885. прави салто мортале, и постаје снажни заступник идеје о признању чина уједињења. Уједињена Бугарска је у том тренутку одговарала британским интересима као тампон зона руском продору ка Цариграду и даље ка Истоку.

Извештаји британских представника из Србије током осме и девете деценије деветнаестог века су многобројни и разноврсни. У њима се писало о свакодневним политичким дешавањима, давале анализе праваца у унутрашњој и спољној политици, износили утисци из разговора са српским политичарима и другим страним представницима у Београду. Многи извештаји су доносили детаљне информације о финансијској ситуацији, војним припремама, набавци оружја, пропаганди у Старој Србији и Македонији. За разлику од извештаја од пре 1878. британски посланици су у овом периоду много већу пажњу поклањали питањима трговине, привреде и остваривању економских интереса Велике Британије на Балканском полуострву. Исцрпни су извештаји о најважнијим политичким личностима Србије, о краљу Милану и краљици Наталији, краљу Александру, Ристићу, Пашићу, Гарашанину, Мијатовићу, митрополиту Михаилу. Кроз ове извештаје преламали су се и психолошки портрети најважнијих српских јавних личности на размеђу два века. Као и пре Берлинског конгреса и у овом периоду једна од основних преокупација британ-

ских посланика је била усмерена на праћење да ли се руски утицај повећава или смањује, да ли је српски народ и даље русофилски расположен, да ли се панславистички комитети обнављају, постоји ли могућност стварања балканске федерације.

Међутим, током деведесетих година слаби британска опседнутост руским утицајем, а све више се обраћа пажња на тињање несугласица између Србије и Аустрије. Такође, у извештајима се писало о односима династија Обреновић и Петровић, о догађајима у Македонији, о понашању краља Александра Обреновића према политичким противницима, о честим променама влада, доношењу нових Устава. У том смислу после његовог венчања са Драгом Машин, британски посланик Бонхам је писао да су суморне перспективе српске династије, а велики број извештаја је говорио о све већој непопуларности брачног пара Обреновић–Машин и незадовољству због његове превртљиве унутрашње и спољне политике..

Србија се почетком двадесетог века нашла у завршној фази свог економског, националног и државног развоја започетог крајем деветнаестог столећа. (Ђорђевић, 1983, стр. 135). Окретање Русији, до кога је дошло после промене династија 1903. године изазвало је подозрење Аустрије која се осетила угроженом и зато је чинила све да задржи ако не политички оно бар економски утицај у Србији. На спољнополитичком плану Србија је у том тренутку тежила да осигура свој самостални развој и одвоји се од утицаја моћног суседа са севера. За остварење тог циља, али и за заустављање аустро–немачког продора на Исток који је ишао преко њене територије, била јој је потребна подршка Русије, али и Француске и Велике Британије, јер би сувише снажно везивање само за Русију било такође погубно за њену самосталност. На почетку двадесетог века долази и до промене британске политике према Балкану и самим тим према Србији, јер се у Лондону све више схватао значај тог простора као поуздане тампон зоне у заустављању аустро–немачког продора ка Блиском истоку, чиме би се ефикасно заштитили њени тамошњи колонијални поседи. (Растовић, 2005, стр. 57–58).

Убиство краља Александра Обреновића и краљице Драге Машин представљало је крваво финале династичких борби две најмоћније породице у Србији које су трајале скоро читав један век. Нестанак Александра Обреновића с политичке сцене Србије означио је завршетак једне бурне фазе у историји српске државе која ће остати запамћена по четири државна удара, три измене Устава, и промене чак дванаест влада. Сурова ликвидација брачног пара Обреновић изазвало је свеопште запрепашћење, и осуду целе тадашње Европе. Посебно огорчење се јавило у Великој Британији. Међутим, у првом тренутку британска влада је одлучила да задржи свог посланика у Београду Џорџа Бонхама, који је требало да прати новонасталу ситу-

ацију, и штити интересе Велике Британије и њених грађана. Доследна својим ројалистичким начелима и поштујући легитимистичко–моралне принципе, под притиском британског краља и јавног мњења, а пре свега штампе, британска влада је 19. јуна 1903. опозвала свог посланика у Београду, а 23. јуна исте године и суспендовала све своје односе с новим властима у Србији,³ где је као незваничан британски представник стигао вицеконзул Вилфред Тесицер. Наступио је трогодишњи прекид дипломатских односа у коме су се две стране надмудривале око такозваног завереничког питања при чему је британска влада инсистирала на кажњавању главних учесника мајског преврата, њиховом удаљавању из државне службе и пензионисању. Велика Британија је била једина велика европска сила која је због крвавог догађаја у српској престоници пуне три године одбијала да призна фактичко стање, и успостави потпуне односе с новим режимом. Тек када су главни завереници пензионисани и удаљени из активне службе и политичког живота, Лондон је одлучио да обнови дипломатске односе. До тога је дошло на трогодишњицу прекида 23. јуна 1906. године.

Србија је у економском погледу била потпуно непознато подручје за привреду Велике Британије и зато је једна од основних смерница која је пуковнику Хоцесу дата пре његовог одласка у Србију и била да створи услове за што већи продор британске трговине и робе на тржиште Кнежевине Србије. Први британски трговац који је тих година посетио Србију звао се Кошран. (Љушић, 1983, стр. 350).

Једно од најважнијих питања које је било од важности за развој трговинских и привредних веза Велике Британије и Србије односило се на њен положај у систему међународних трговачких односа. До Берлинског конгреса тај положај је био одређен трговачким уговорима које је Турска као сизеренска сила у односу на Србију склапала са другим европским земљама. Србија је на Берлинском конгресу добила право да самостално закључује трговачке уговоре. Први споразуми које је Србија склопила с Великом Британијом били су Привремена трговачка конвенција и Уговор о пријатељству и трговини. Привремена конвенција је склопљена 17. марта 1879. године. Њена најважнија одредба се односила на узајамно признање највећих повлашћења.⁴

³ АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-V, Д-IV, Пов. бр. 71, Ч. Мијатовић-МИД-у, 7/20. VI 1903; АС, МИДС, ПО, 1903, Ф-II, Д-VII, Пов. бр. 74, Ч. Мијатовић-МИД-у, 10/23. VI 1903; В. D., vol. V, N° 107, lord Lansdowne to G. Bonham, June 19, 1903, 133; F. O. 105/149, PRO, N° 112/A, G. Bonham to lord Lansdowne, June 20, 1903; В. D, vol. V, N° 109, lord Lansdowne to Sir F. Bertie, June 23, 1903.

⁴ Архив Србије, Министарство иностраних дела Србије, Политичко одељење, 1879, Фасцикла I, Досије V, Поверљиво број 708, Привремена трговачка конвен-

Поред Привремене трговачке конвенције, Србија је са Великом Британијом 7. фебруара 1880. склопила и Уговор о пријатељству и трговини. Што се тиче српског извоза на британско тржиште после Берлинског конгреса, он се заснивао на традиционалним пољопривредним производима, (свиње, жито, јечам, овас, суве шљиве, вино), који су веома добро примани од британских конзумента. Србија је из Велике Британије увозила највише предиво и друге текстилне производе, метале, хемијске производе, јестиво уље, кафу, пиринач, шећер.

Поред политичких и економских односа између Велике Британије и Србије, важну улогу у међусобном упознавању имале су и културне и научне везе. Много година пре него што су успостављени дипломатски односи између две земље, везе између Срба и Енглеза су се одржавале преко угледних појединаца, интелектуалаца и познатих књижевника. Доситеј Обрадовић је боравио у Великој Британији 1784/85. године, и том приликом је научио енглески језик. (Kostić, 1988, стр. 35.)

Са своје стране влада Велике Британије је информације о Србији пре 1837. добијала преко својих дипломатских представника у Цариграду, и од многобројних путописаца који су тих деценија посећивали Србију и Балканско полуострво. (Levental, 1989, стр. 9–13) Иако су обилазили наше крајеве у тешким условима, оставили су драгоцену сведочанства о Србији, политичким приликама, привредном стању, културном развоју, традицији. Један од британских путописаца који је посетио Србију тридесетих година деветнаестог века био је Александар Кинглејн, који је утиске с путовања по Истоку описао у путопису, *Еотен*. (Момчиловић, 1990, стр. 61). Белешке са свог путовања по Србији Џон Пелгрејв Симпсон, драмски писац објавио је у књизи *Писма са Дунава*. Србију је средином деветнаестог века посетило неколико британских путописаца. Прва међу њима је била Лујза Хеј Кар, која је 1850. године у пратњи Вука Караџића обишла неколико српских градова. (Lukić Tipsarević, 1988, стр. 71).

Занимљива сведочанства о нашим крајевима оставиле су и Георгина Мери Мјур Макензи и Аделина Паулина Ирби које су током 1862. и 1863. посетиле Македонију, Стару Србију, Србију и Црну Гору. На основу свега онога што су виделе, по повратку у земљу 1867. написале су књигу *Путовања по словенским земљама Турске у Европи*. (Mackensie, Georgina M, & Irby, 1867, I) Велики број Енглеза посетио је Србију за време Источне кризе и српско–турских ратова. Једна од најзанимљивијих личности из те плејаде био је Хенри Роналд Макивер, професионални војник, организатор, инструктор

ција између Србије и Енглеске, 5/17. III 1879. (у даљем тексту АС, МИДС, ПО, Ф, Д, Пов. бр.). Датуми у основном тексту су дати по новом календару. У напоменама су наведени датуми онако како стоје у оригиналном тексту докумената.

и командант српске коњице. (Момчиловић, 1990, стр. 75). Многи угледни британски научници су такође писали о Србији. Британски дипломата Дејвид Уркварт који је предложио да се пуковник Хоџеса пошаље у Србију, написао је 1843. прву нововековну историју Србије на енглеском језику *A Fragment of the History of Servia*.

Међутим, тек после Берлинског конгреса расте обострано интересовање за ширење веза и у сфери културе, а њихове претече су били српски студенти стипендисти на универзитетима у Енглеској. Један од првих је био Светомир Николајевић, професор историје опште књижевности, политичар и дипломата. У Лондону је провео један семестар, вероватно током 1871. године. Николајевић је одлично знао енглески језик и књижевност. Током осме и девете деценије деветнаестог века један од најбољих познавалаца енглеског језика, књижевности и филозофије био је Љубомир Недић, истакнути англиста. Он је такође студирао у Великој Британији, где је боравио годину дана припремајући своју докторску дисертацију. Нарочито је био запажен његов превод *Светитеника* од Векфилда. У Великој Британији је боравио и Никола Јовановић Американац, српски новинар и публициста који је био ватрени заговорник пријатељства Велике Британије и Србије. Ова занимљива личност дала је велики допринос и популаризацији учења енглеског језика у Србији. Његовом упорношћу на Великој школи је 1884. покренут течај енглеског језика, који је отворен приступним предавањем, *Значај енглеског језика за српску науку и практу*. Прву граматику енглеског језика објавила је Лујза Јакшић 1900. године. (Кићовић-Пејаковић, 1973, стр. 40).

Незаобилазно место у проучавању британско–српских односа, друге половине деветнаестог века, посебно у културној равни, припада Чедомиљу Мијатовићу и његовој супрузи Елоди Лотон Мијатовић, који су посебан допринос дали популаризацији енглеског и српског језика. Мијатовић је начинио изврсне преводе многих капиталних енглеских књига. По изричитој жељи кнеза Михаила, још 1868. године је превео на српски језик дело Мјур Макензи и Аделине Паул Ирби *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*. Желећи да упозна енглеско јавно мњење о приликама у Србији, Мијатовић је много писао и на енглеском језику. Запажена је његова књига *Servia and Servians* као и историјска расправа, *Constantine, the Last Emperor of the Greeks or the Conquest of Constantinople by the Turks*, захваљујући којој је изабран за члана Историјског друштва у Лондону.

Многобројним везама са различитим круговима енглеског друштва, својим текстовима у енглеској штампи, српски народ је у великој мери у Енглеској популарисала и Мијатовићева жена Елоди Лотон. Посебно значајну улогу је одиграла у организовању хуманитарних акција за време српско–турских ратова 1876–78. године, када је сакупила значајну материјалну и новчану помоћ за потребе српске

војске и дала моралну подршку ослободилачкој борби српског народа. Међутим, њен највећи допринос је био у сфери преводилаштва. Најзначајније дело из области историје које је објавила је књига *The History of Modern Serbia*.

Што се тиче енглеске књижевности она је почела да стиче популарност у Србији тек у другој половини деветнаестог века. Најупорнији преводилац и популаризатор енглеске народне поезије је био песник Мита Поповић. Ретко који енглески писац је подстакао толику пажњу српске јавности током друге половине деветнаестог века као Вилем Шекспир. Новинар и сарадник *Истока* Константин Станишић објавио је 1878. у *Српским новинама* превод чувеног *Хамлета*. Наредних година превођена су и друге најпознатија Шекспирова дела: *Отело*, *Мера за меру*, *Кориолан*, *Макбет*. Шекспирова дела су се често налазила на репертоару Народног позоришта у Београду и Српског народног позоришта у Новом Саду. Највише извођења имали су комади: *Краљ Лир*, *Ромео и Јулија*, *Отело*, *Магбет*, *Кориолан*, *Хамлет*.

Поред Шекспира, у српској јавности је још једино чувени лорд Бајрон стекао тако велику популарност. Он је за многе српске песнике био поетски узор, што је посебно дошло до изражаја у делима Бранка Радичевића и Ђуре Јакшића. Занимљив је и податак да је 1901. године у Народној библиотеци у Београду лорд Бајрон био седми по реду читани писац. (Матарић-Радованов, 1976, стр. 244). Интересовање за једног од највећих писаца Викторијанске епохе, Чарлса Дикенса, јавило се у Србији средином шездесетих година деветнаестог века. Један од најчешћих и најбољих преводилаца Дикенсових дела је био Мита Ђорић, индустријалац, трговац, али и књижевник и издавач.

Крајем деветнаестог века уочљиво је поново велико интересовање британских путописаца за Србију. Многи од њих тих година походили су српску краљевину и њену престоницу Београд. Најопширнија сведочанства о Београду је оставио Херберт Вивијан у књизи *Servia. The Poor Man's Paradis*. Он је Београд посетио у зиму 1895. а затим и у време обележавања петсто седме годишнице Косовске битке у лето 1896. (Растовић, 2010, стр. 174). Србија је почетком двадесетог века у британској јавности и даље сматрана далеком и непознатом земљом, што се уклапало у преовлађујућу матрицу о том простору који се, како истиче Весна Голдсворти, сматрао *дивљим истоком Европе*. Мајски преврат 1903. године и сурово убиство брачног пара Обреновић још више је погоршао имиџ Србије у очима британског политичара, али и обичног грађанина. Догађаји у Београду су згрозили тамошње јавно мњење и учврстили га у уверењу да је Србија земља убица, варвара, а научницима, новинарима, медијима и путописцима дали повода да убеди своју јавност да је

Србија заиста земља у којој су оружје и убиства основна средства комуникације међу људима.

За разлику од деветнаестог века енглески путописци који долазе у Србију и у Београд на почетку двадесетог столећа шире дијапазон свог интересовања и осим политичких тема њих све више интересују и друга питања из друштвеног живота (развој привреде, изглед градова и села, обичаји српског народа, менталитет, музика, исхрана, ношња, ток модернизације српског друштва). Као и њихови претходници и они су долазили са великим предрасудама и једностраним судовима о Србији и Србима. (Раствовић, 2005, стр. 431). Међутим, врло брзо стварност их је демантовала и многи од њих су то и признавали у својим радовима и путописима. (Раствовић, 2005, стр. 432). Србију и Београд је 1902. године обишла и антрополог Мери Дарам, која је занимљива запажања о српској престоници оставила у одличном путопису *Through the Lands of the Serb*, објављеном 1904. Од бројних путника и путописаца тога доба који су дуже или краће боравили у Београду, и о њему у већој или мањој мери писали у својим радовима издвајају се Херберт Вивијан, Хари де Виндт, Џон Фрејзер.

ЛИТЕРАТУРА

- Auty, P. (1963). Необјављени документи енглеског министарства спољних послова о Србији 1837-1911. *Историјски часопис*, XII–XIII, 413–443.
- Buckle, G. E. & Monypenny, F. P. (1913-1920). *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield, I–VI*. London: The Macmillan Company.
- Гавриловић, М. (1926). *Почеци дипломатских односа Велике Британије и Србије, Из нове српске историје*. Београд: СКЗ.
- Ђорђевић, Д. (1983). *Историја српског народа*, VI/1. Београд: СКЗ.
- Ђорђевић, Ж. (1978). Случај енглеског конзула Фонбланка 1858. године. *Историјски гласник*, 1–2, 113–121.
- Екмечић, М. (2010). Српски национализам и србофобија, *НИН*, бр. 3081, 14. јануар, 42–45.
- Живојиновић, Д. (1980). Политика британске владе према Србији 1878. године. У: Милић, Д. (Прир.): *Србија у завршној фази источне кризе 1877-1878. године*, књ. 2 (71-98). Београд: Просвета.
- Живојиновић, Д. (1976). Бењамин Дизраели и јужнословенски народи у време велике Источне кризе 1875-1878. *Зборник Матице српске за историју*, 14, 59 - 99.
- Кићовић-Пејаковић С. (1973). *Енглеска књижевност у Срба у XVII и XIX веку*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Kostić, V. (1988). *Anglo-jugoslovenske veze kroz vekove*. У: Каћавенда, Р. (Прир.): *Jugoslovensko britanski odnosi (29–39)*. Београд: Институт за савремену историју.
- Levental, Z. (1989). *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX vek*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

- Lukić Tipsarević, I. (1988). Sećanja britanskih putnica koje su putovale po našim krajevima u 18. i 19. veku. U: Kačavenda, P. (Prir.): *Jugoslovensko britanski odnosi* (69–91). Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Љушић, Р. (1983). *Кнежевина Србија (1830-1839)*. Београд: САНУ.
- Mackensie G. M., & Irby A. P. (1867). *Travels in the Slavonic Provinces in Europe*. London: Bell and Daldy.
- Матарих-Радованов, М. (1976). Енглеско-српске везе у Летопису Матице српске (1825–1941). *Годишњак Института за књижевност и уметност*, 176–234.
- Момчиловић, Б. (1990). *Из историје југословенско-британских културних веза од 1650. године до II светског рата*. Нови Сад: Инстит за стране језике и књижевност.
- Поповић, В. (1940). *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804-1918*. Београд: Геца Кон.
- Растовић, А. (2011). Британска балканска русофобија осамдесетих година XIX века У: Војводић, М. (Прир.): *Српско-руски односи од почетка XVIII до краја XX века* (163-174). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Rastovic, A. (2010). The English about Belgrade in the 19th and the Beginning of 20th Century. *Београдски историјски гласник*, 1, 169–179.
- Растовић, А. (2005). *Велика Британија и Србија 1903–1914*. Београд: Историјски институт.
- Растовић, А. (2000). *Велика Британија и Србија 1878–1889*. Београд: Службени глас СРЈ.

Aleksandar Rastović, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of History, Niš

THE BRITISH SERBIAN RELATIONS 1837-1903

Summary

The relationship between Great Britain and Serbia from the 1837, when the first British consul arrived in Serbia and 1903, when the mutual diplomatic relations broke out was passing through a few up or down phases. Because of its most important geostrategical, and political position the Balkan peninsula was attracting the attention of the Great Powers as well as Great Britain. In all 19th century the British policy was acting to preserve integrity and independence of the Ottoman state as the most important bulwark to the Russian pretensions in the Balkans, the Near and Middle East, in order to prevent the Russian access to the warm seas. The basic aim of all British diplomats in Serbia through 19th century was to observe whether the Russian influence increase or weaken, and all diplomatic reports are full of that matter. Since Great Britain was able to eliminate Russia as the only agent in the solution of the Eastern Question and influence the policies of Balkan states and peoples in the decades to come, she was capable of preserving the achievements of the Congress.

After Berlin Congress the British policy towards Serbia was carried out on the basis of the traditional British approach namely preservation of the status quo. All British ministers in Serbia in that period had as the most important goal to monitor how Serbia was observing the Treaty of Berlin, whether king Milan Obrenović was

carrying out the austrophile policy, and whether slavenophile sentiments among Serbs were increasing or decreasing. Until the Serbian-Bulgarian war the British were carrying out their aims in Serbia through Austria-Hungary. It was only after the war that such policy was abandoned. While king Milan was in power the Foreign Office had shown a direct interest in the internal affairs of Serbia. The British government would not understand and accept Serbia's opposition to the Bulgarian unification. They couldn't understand the reasons of king Milan's decision to enter in war with Bulgaria completely unprepared, which could have cost him the loss of national territory and independence and himself of throne. In last two decades of the 19th century and the beginning of the 20th century relationship between two countries was going again up and down being determined by the general British policy towards Balkans. London have seen Belgrade and Serbian nation as permanent supporters of the Russian policies in the Balkans and as an instrument in the expansion of the ideas on panslavism. It could be explained with permanent fear of the Russian influence in Serbia and the Balkans restoration of the pro Russian sentiment among Serbs, and possible change of the foreign policy of the Serbian kingdom. They carefully watching variable internal and foreign policy of the king Milan's successor Aleksandar Obrenović.

Besides political issues Great Britain was substantially interested in establishing of economic ties with Serbia, although the British producers and products were not been represented on the Serbian market. In this period two states had signed several commercial treaties besides Provisional Trade Convention and Agreement of Friendship and Trade. Cultural ties were intensified after Berlin Congress. A great impetus to the mutual acquaintance was made by Elody and Cedomir Mijatović, Paulina Irby, William Gladstone, Arthur Evans, Nikola Jovanović, Marry Edith Durham, Harry de Windt. Those ties were of crucial importance since the knowledge of Serbia in Great Britain and vice versa was virtually null. There existed numerous prejudices that among others describes Serbs as wild, primitive people. Therefore each visit, contact, book, news was of substantial importance for mutual understanding and spreading of relationship between two countries and nations. Tragic murder of the last representatives of the Obrenović dynasty at the May of the 1903, was turn point in London to break out mutual diplomatic relations with Serbia. Great Britain couldn't accept methods of the removing king Aleksandar Obrenović and his wife Draga Masin. They strongly believed in legitimacy, and royal circles never approved so horrible way of overturn and change of dynasties. In Foreign Office insisted that new Serbian authorities remove all military conspirators who took part in coup d' état from public services. Finally a new Serbian government fulfilled demands of Great Britain on 1906. After that Foreign Office decided to restore mutual diplomatic relations and send a new ambassador in Belgrade.